

دوفصلنامه علمی پژوهشی سلفی پژوهی، سال هشتم * شماره ۱۵ * بهار و تابستان ۱۴۰۱
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۴ * تاریخ تأیید: ۱۴۰۱/۰۴/۱۲ * صفحات: ۲۷-۷

جریان شناسی جریان جامیه

سید جواد یوسف هاشمی *

عبدالمحمد شریقات **

چکیده

عربستان سعودی قبل از سال ۱۹۹۰م، به صورت کشوری یکپارچه نشان داده می شد؛ ولی بعد از سال ۱۹۹۰م، و اتفاق هایی که در این کشور و همسایگان آن رخ داد، اوضاع این کشور به کلی دستخوش تغییر شد و همین امر سبب به وجود آمدن جریان های مختلف در این کشور شد. یکی از این جریان ها که به راستی می توان پرنفوذترین جریان حاکم در عربستان از آن نام برد، جریان جامیه است. جریان جامیه با توجه به شاخصه های خود مانند سرسپردگی کامل به حکام عربستان، حرام دانستن خروج بر حاکم و نفی هرگونه تحزب گرایی و... توانسته راه خود را در کشورهای حوزه خلیج فارس باز کند و در این کشورها مؤثر باشد.

متأسفانه در سال های اخیر، عده ای به علت رفتار منافع گونه جریان جامیه و برداشتهای خطا از این جریان و شاخصه های آن، این جریان را به عنوان فرصت، معرفی کرده و سبب رشد آنها در کشورهای مختلف شده اند. باید گفت که با بررسی عمیق در ریشه های این جریان درمی یابیم که آنها بینش و گرایشی مطابق با محمد بن عبدالوهاب و سعودی ها دارند و خطری بالقوه محسوب می شوند. جامی ها از حیث اعتقادات دنباله روی وهابیت سنتی و محمد بن عبدالوهاب هستند و با تبعیت از او بسیاری از مسلمانان را به علت برخی از اعمال، مانند استغاثه، توسل و شفاعت، مشرک می دانند. جریان جامیه دیدگاه های تند نسبت به امام خمینی علیه السلام و انقلاب دارد و ایشان را امام کفر و طاغوت خطاب می کند. در این مقاله سعی شده تا با رویکرد توصیفی - تحلیلی به روند شکل گیری، سران و موضع جریان نسبت به مذاهب اسلامی و اعتقادات جریان جامیه پرداخته شود.

کلیدواژه ها: مدخلیه، جامیه، محمد امان الجامی، ربیع المدخلی.

* دانش پژوه مؤسسه دارالاعلام لمدرسة اهل البيت علیهم السلام (نویسنده مسئول) Sydjwadh31@gmail.com

** دکتری تخصصی وهابیت شناسی

مقدمه

یکی از جریان‌های وهابی که نقش ویژه‌ای در تحولات جهان عرب، علی‌الخصوص عربستان سعودی دارد، جریان جامیه است. این جریان با توجه به خصوصیات و اعتقاداتی که دارد همیشه مورد حمایت حکام سعودی بوده و توانسته با جلب حمایت از حکام کشورهای حوزه خلیج فارس و پشتیبانی حکام عربستان در خیلی از کشورهای منطقه نفوذ کرده و تأثیرگذار باشد.

در سال‌های اخیر و ورود جدی این جریان در عرصه‌های سیاسی، توانسته تأثیر بیشتری در کشورهای منطقه داشته باشد و با توجه به مشهود بودن ردّ این جریان در یورش‌های نظامی و مسلحانه در کشورهای لیبی، تونس و یمن روشن می‌شود که این جریان وارد فاز نظامی و مسلحانه نیز شده است.^۱ متأسفانه برخی به علت سرسپردگی کاملی که مدخلی‌ها به جریان حاکم دارد و خروج بر حاکم را حرام می‌دانند، تصور کرده‌اند که این جریان بی‌خطر و فرصت محسوب می‌شود؛ ولی باید گفت که این سرسپردگی و حمایت از حکام، فقط مختص به کشور عربستان و نظام حاکم آن است و علمای مدخلی چنین دیدگاهی نسبت به حکام دیگر کشورها ندارند.

جامیه، حکام اکثر کشورها را کافر می‌شمارند و موضع آنها نسبت به نظام مقدس جمهوری اسلامی بسیار تند است و حکام ایران اسلامی را کافر دانسته، پس خروج بر آنها را جایز می‌دانند.^۲ با توجه به این شاخصه‌ها و عملکرد آنها درمی‌یابیم که جریان جامیه، جریانی کاملاً تکفیری است و باید به‌طور جد مانع گسترش این جریان در کشور شد؛ چراکه با توجه به سوابق آنها پی‌می‌بریم به محض به قدرت رسیدن، تبدیل به خطری بالقوه می‌شوند. در این مقاله سعی شده تا با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، صفحات اینترنتی، به‌طور جامع به معرفی این جریان پرداخته و ضمن بیان تاریخچه و بزرگان و وضعیت فعلی آن، شاخصه‌ها و عقاید آنها را بررسی کند.

تاریخچه

ظهور اولیه جریان جامیه (مدخلیه)، به جنگ دوم خلیج در سال (۱۹۹۰) برمی‌گردد و

1. <https://www.alwahabiyah.com/fa/mainstreamingview/13613>

۲. فلاح بن اسماعیل بن احمد، العلاقة بین التشیع و التصوف، ص ۱۷۰.

به علت اینکه در ابتدا توسط محمد امان الجامی در مدینه منوره اعلام موجودیت کرد، به جامیه شهرت دارد.^۱ این جریان در ابتدای تأسیس به علت مخالفت با جریان الصحوة و مبلغان آن، مانند سفر الحوالی، سلمان العوده و... به جامیه شهرت یافت.

در ابتدای جنگ دوم خلیج، بحثی بین علمای عربستان مطرح شد که آیا می‌شود از نیروهای اجنبی در مقابله با صدام استعانت کرد یا نه؟ علمایی مانند عبدالعزیز بن باز، صالح الفوزان و محمد العثیمین، حکم به جواز استعانت دادند و در مقابل عده‌ای دیگر از علمای عربستان که اکثر آنها از جریان «الصحوة» مانند سفر الحوالی و سلمان العوده بودند، حکم به عدم جواز استعانت از کفار و اجنبی دادند. در این میان، گروهی با پیشتازی محمد امان الجامی، به حمایت تمام‌قد از گروه اول (مجوزین استعانت از کفار) پرداختند^۲ که به مذاق حاکمیت خوش آمد و این شروعی برای حمایت‌های بی‌پایان حاکمیت از جریان جامیه شد.

شخصیت‌های مشهور جریان جامیه

۱. محمد امان الجامی

محمد امان الجامی در سال ۱۳۴۹ق در روستای طغاطاب از توابع شهر هرر در کشور حبشه، متولد شد. وی در سال ۱۳۶۹ق، برای ادای فریضه حج عازم عربستان سعودی شده و بعد از مناسک حج در حلقات درسی آنجا شرکت کرده و از شخصیت‌هایی مثل عبدالرزاق حمزه، عبدالحق الهاشمی و محمد عبدالله الصومالی، استفاده کرده است. او دوران تحصیل دبیرستان خود را در مدرسه علمی در ریاض گذراند و بعد از آن به دانشکده دین رفته و مدرک خود را در سال ۱۳۸۰ق، اخذ کرد. وی در سال ۱۹۴۷م، موفق به دریافت مدرک لیسانس در دانشکده دین پنجاب شده و بعد از آن به قاهره رفت و در دارالعلوم قاهره موفق به دریافت مدرک دکترای شد. وی از ملازمان چند تن از علمای طراز اول عربستان یعنی محمد بن ابراهیم آل شیخ، عبدالرحمن الافریقی و عبدالعزیز بن باز بوده است.^۳

۱. جمعی از مؤلفان، (عبدالغنی عماد) الحركات الاسلامية في الوطن العربي، ج ۲، ص ۲۳۶۷.

۲. المشوح، خالد، التيارات الدينية في السعودية، ص ۱۱۳.

۳. المولي، سعود، الجماعات الاسلامية والعنف، ص ۷۶۸.

جامی بعد از گذراندن تحصیلات خود و با دعوت عبدالعزیز بن باز که مقام خاصی برای وی در علمیت و اخلاق قائل بود، به تدریس در دانشگاه اسلامی مدینه که یکی از مهم‌ترین دانشگاه‌های عربستان سعودی است، مشغول شد.

استادان محمد امان جامی

جامی نزد بسیاری از شخصیت‌های مهم وهابی تحصیل کرده است، برای نمونه به چند شخصیت اشاره می‌شود:

- عبدالعزیز بن باز؛
- محمد الامین الشنقیطی؛
- محمد الابرهم آل شیخ؛
- عبدالمحسن بن حمد العباد؛
- علی بن مهنا القاضی؛

تألیفات

- أضواء علی طریق الدعوة إلى الإسلام؛
- مجموع رسائل الجامی فی العقیة والسنة؛
- المحاضرة الدفاعیة عن السنة المحمدیة؛
- حقیقة الیدموقراطیة وأنها لیست من الإسلام؛
- حقیقة الشوری فی الإسلام؛
- العقیة الإسلامیة وتاریخها؛
- شرح متن شروط الصلاة وأركانها وواجباتها؛
- قرة عین الموحّدين فی تحقیق دعوة الأنبیاء والمرسلین؛
- الصفات الإلهیة فی الكتاب والسنة النبویة فی ضوء الإثبات والتنزیه، والكثیر من مؤلفاته وشروحه.

۲. ربیع بن هادی بن محمد عمیر المدخلی

ربیع بن هادی بن محمد عمیر المدخلی از قبیلهٔ مداخله در منطقهٔ جازان در جنوب عربستان سعودی است. وی در روستای جرادیة، روستایی کوچک از توابع شهر صامطه

و در سال ۱۳۵۱ق، متولد شد. در هشت سالگی وارد گروه‌های درسی روستا شد و خط و قرائت را نزد شیخان العریشی، قاضی احمد بن محمد جابر المدخلی و محمد بن حسین مکی، آموخت و همچنین در درس قرآن نزد محمد بن محمد المدخلی تلمذ کرد و دروس توحید و تجوید را نزد وی و در مدرسه وهابی شهر صامطه آموخت. پس از آن وارد مدرسه علمی شهر صامطه شد و نزد استادان مشهوری مانند حافظ بن احمد الحاکمی و محمد بن احمد الحاکمی و همچنین علامه محمد بن علی الجامی تلمذ کرد. در سال ۱۳۸۰ از مدرسه علمی فارغ التحصیل شد و در اوایل سال ۱۳۸۱ق، وارد دانشکده دین ریاض شد و به مدت دو ماه به تحصیل پرداخت و بعد از افتتاح دانشگاه اسلامی مدینه به آنجا رفت و بعد از چهار سال تحصیل علم از آن دانشگاه با رتبه ممتاز فارغ التحصیل شد. وی پس از آن موفق به دریافت مدرک فوق لیسانس در سال ۱۳۹۷ و دکترا در سال ۱۴۰۰ از دانشگاه ملک عبدالعزيز شد و هم‌اکنون مشغول تحقیق و تدریس در دانشگاه اسلامی مدینه در دانشکده حدیث می‌باشد.

استادان ربیع بن هادی المدخلی

ربیع بن هادی المدخلی نزد شخصیت‌های مختلفی از وهابیت تلمذ نمود، برای نمونه به چند نفر اشاره می‌شود:

- عبدالعزيز بن عبدالله بن باز؛
- محمد ناصرالدین البانی؛
- علامه عبدالمحسن العباد؛
- محمدأمین الشنقیطی؛
- صالح العراقي؛
- عبدالغفار حسن الهندی؛
- علامه محمد بن علی أمان الجامی.

تالیفات

- وی صاحب تالیفات متعددی است که به تعدادی از آنها اشاره می‌شود:
- بین الإمامین مسلم والدار قطني مجلد کبیر وهو رسالة الماجستی؛

- النكت على كتاب ابن الصلاح مطبوع في جزئين وهو رسالة الدكتوراه؛
- تحقيق كتاب المدخل إلى الصحيح للحاكم طبع الجزء الأول منه؛
- تحقيق كتاب التوسل والوسيلة للإمام ابن تيمية مجلد؛
- نهج الأنبياء في الدعوة إلى الله فيه الحكمة والعقل؛
- منهج أهل السنة في نقد الرجال و الكتب و الطوائف؛
- تقسيم الحديث إلى صحيح وحسن وضعيف بين واقع المحدثين ومغالطات المتعصبين رد على عبد الفتاح أبو غدة ومحمد عوامه؛
- كشف موقف الغزالي من السنة وأهلها؛
- صد عدوان الملحدين وحكم الاستعانة بغير المسلمين؛
- مكانة أهل الحديث؛
- منهج الإمام مسلم في ترتيب صحيحه؛
- أهل الحديث هم الطائفة المنصورة الناجية - حوار مع سلمان العودة؛
- مذكرة في الحديث النبوي؛
- أضواء إسلامية على عقيدة سيد قطب وفكره؛
- مطاعن سيد قطب في أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم.

٣. فالج بن نافع الحربي

ایشان متولد سال ۱۳۶۴ در مدینه است و مدرک خود را از دانشگاه اسلامی مدینه اخذ کرده و پس از آن به مدت ۳۰ سال مشغول به تدریس در این دانشگاه می باشد. وی امام جماعت و خطیب مسجد کویته است و هر ساله در موسم حج به افتا و بیان احکام می پردازد.^۱

استادان

- علامه صالح العراقي؛
- عبدالصمد الکاتب؛
- حماد الانصاری؛

۱. سایت شیخ فالج بن نافع الحربي.

- عمر محمد فلاته؛
- محمدامين الشنقيطي؛
- عبدالعزيز بن باز؛
- محمد أمان الجامي.

تأليفات

- سواطع البرهان في ضوابط أهل السنة في الإرجاء والإيمان؛
- فن الأفتان في إجماع الفتان عن تفسير القرآن؛
- معنى التنزيه في قول: سبحانه في القنوت؛ (من كتابي نبل القسي في درء فتنة صالح بن عواد المغامسي)
- تنبيه العقلاء إلى دسيسة الجهلاء (كشف حقيقة وخبايا أبو بكر الجزائري) نسخة مصححة؛
- الحقيقة الساطعة في حكم المقاطعة؛
- قبر النبي محمد صلى الله عليه وسلم ليس في المسجد.. فصل من كتاب: تنبيه العقلاء؛
- ذو القرنين المسلم ... فصل من كتاب: تنبيه العقلاء.. ردا على أبو بكر الجزائري؛
- العقل والشرع ... فصل من كتاب: تنبيه العقلاء.. ردا على أبو بكر الجزائري؛
- لا يظلم الله لعدله ... فصل من كتاب: تنبيه العقلاء.. ردا على أبو بكر الجزائري؛
- البداوة ... فصل من كتاب: تنبيه العقلاء.. ردا على أبو بكر الجزائري؛
- التحقيق والتبيين في أن الخروج على أئمة الجور ليس مذهبا للسلف أئمة المسلمين؛
- جزء من كتاب؛ (تنبيه العقلاء إلى فتنة الإخوان في الدين والدنيا والدماء)
- القول المبين في نصرة أزواج النبي أمهات المؤمنين؛
- صد المقال المحجف بنسبة ما لا يليق بنبي الله يوسف؛ (رد على أبي بكر الجزائري)
- التحقيق السديد في الاجتهاد والاتباع والتقليد.

۴. مقبل بن هادی الوادعی

وی در سال ۱۳۵۲ق در روستای دماج واقع در جنوب استان صعده یمن متولد شد. او تا ۲۴ سالگی در یمن به تحصیلات خود ادامه داد و بعد از آن به عربستان مهاجرت کرد. الوادعی تحصیل خود را در دو رشته دعوت و شریعت ادامه داد و موفق به دریافت مدرک لیسانس شد و پس از آن مدرک فوق لیسانس خود را در رشته علوم حدیث اخذ کرد؛ ولی با توجه به مشکلاتی که پیش آمد نتوانست از رساله دکتری خویش دفاع کند. بعد از آن، وی به یمن بازگشته و دارالحدیث دماج را تأسیس می کند که از مهم ترین مدارس ترویج وهابیت و جریان جامی محسوب می شود.^۱

استادان

- السيد محمد الحكيم المصري؛
- محمد عبدالوهاب فايد المصري؛
- محمد أمين المصري؛
- ناصر الدين الألباني؛
- عبدالعزيز بن باز؛
- بدرالدين الراشدي؛
- محمد تقى الدين الهاللي؛
- محمد أمين الشنقيطي؛
- عبدالمحسن العباد.

تألیفات

- الصحيح المسند من أسباب النزول؛
- الشفاعة؛
- الجامع الصحيح في القدر؛
- الصحيح المسند من دلائل النبوة؛
- السيوف الباترة لإلحاد الشيوعية الكافرة؛

1. <http://alwatan.kuwait.tt/article/details.aspx?id=316935&yearquarter=20134>

- صعقة الزلزال لنسف أباطيل الرفض والاعتزال؛
- الطليعة في الرد على غلاة الشيعة؛
- الالحاد الخميني في ارض الحرمين
- تحقيق ودراسة الإلزامات والتتبع للدارقطني؛
- الجامع الصحيح مما ليس في الصحيحين.

از شخصیت‌های بارز دیگر جریان جامیه (مدخلیه) می‌توان از محمد بن هادی المدخلی، زید بن محمد بن هادی المدخلی، احمد بن یحیی نجمی،^۱ فرید المالکی، تراحیب الدوسری و رائد آل طاهر نام برد.

عقاید

با بررسی سخنان و کتب بزرگان جامیه در می‌یابیم که آنها بیشترین تأثیر را از محمد بن عبدالوهاب گرفته و از حیث عقایدی باید آنها را تابع جریان سنتی وهابیت و محمد بن عبدالوهاب دانست. جامیه نیز به تبع وهابیت خیل کثیری از افعال مسلمین را عمل شرکی معرفی کرده و به تبع، مسلمانان را مشرک خطاب کرده‌اند. مدخلی خیل کثیری از مسلمین از جمله شیعیان را به علت اعتقاد به توسل و استغاثه و... مشرک معرفی کرده و آنها را از گمراهان می‌داند.^۲

یکی از مهم‌ترین عقاید وهابیت که به صورت کلی می‌تواند مورد نقد و اشکال قرار بگیرد، اعتقاد خاص این فرقه در مسئله توحید در عبادت است. وهابی‌ها با داخل نمودن امور متعددی در معنای عبادت، دایره توحید در عبادت را آن‌قدر ضیق کرده‌اند که امکان عملی بر طبق آن را باقی نگذاشته است و در مقام عمل حتی خود آنان هم نمی‌توانند از موحدین در عبادت به‌شمار آیند. این تیمیه می‌گوید: عبادت اسم جامعی است برای هر

۱. جمعی از نویسندگان، عقیده الطاعة و تبذیر المختلف السلفية الجامية، ص ۲۲-۱۳.

۲. «ومن أعظم ما وقع فيه كثير من المسلمين شرك الدعاء والذبح والتدبر وهذه من صميم العبادات؛ فالتقرب إلى الله بها تقرب بأعظم العبادات، والتقرب إلى غيره بها من أعظم وأكبر أنواع الشرك بالله ولهذا يكفر الله ويضلل من يدعوه غيره، هذه الحقيقة ما عرفها كثير من ضلال المسلمين من الرافض وأصحاب الطرق الصوفية الذين يستغيثون بغير الله في الشدائد، ويعتقدون في الأموات الذين لا يملكون لأنفسهم ضراً ولا نفعاً ولا موتاً ولا حياة ولا نشوراً، يعتقدون فيهم أنهم يستجيبون للدعوات، ويكشفون الكربات، ويعلمون الغيوب ويتصرفون في هذا الكون؛ فيقعون في أعظم أنواع الشرك في الألوهية والرؤية.» (المدخلی، ربیع بن هادی، أشرطة مفرغة للشيخ ربیع المدخلی، ص ۸)

چه خداوند آن را دوست داشته و می‌پسندد و این چیز، می‌تواند در قالب گفتار باشد و می‌تواند به شکل عمل باطنی و ظاهری مثل نماز، زکات، روزه و حج، راستگویی، ادای امانت، صلۀ ارحام از انسان صادر گردد. آنان هر عملی را که حاکی از احترام و تعظیم غیر خدا باشد، موجب شرک و کفر می‌دانند و لذا به پیروی از این عقیده، شفاعت، توسل، تبرک زیارت قبور انبیا و اولیا و احترام به ارواح آنان، فرستادن صلوات با صدای بلند بر پیامبر اسلام خصوصاً در کنار قبر آن حضرت، جشن و شادی در میلاد پیامبر ﷺ و ائمه اهل بیت  سوگواری در روزهای وفات و شهادت آنان و ساختن قبه بر قبور مبارک آنان و هر چیز دیگری که از احترام، تعظیم، تقدس آنها چه در عمل و چه در قول حکایت بکند به اعتقاد و هابیت حرام و غیر مشروع بوده و اعتقاد به این امور و عمل به آنها را باعث شرک و کفر می‌دانند. وهابی‌ها دقیقاً برخلاف آیات قرآنی و روایات نبوی و سیره اصحاب و مسلمین و حکم عقل قدم برداشته و عبادت را بر طبق خواست و میل خودشان طوری تفسیر کرده‌اند که نه تنها راه و طریق به سوی اسلام را مسدود نموده‌اند؛ بلکه خط بطلان بر دین مبین اسلام کشیده و امکان مسلمان شدن را از هر کسی گرفته‌اند.

در اینکه عبادت فقط برای خدا است و عبادت غیر خدا با توحید در عبادت منافات دارد هیچ شک و تردیدی نه شرعاً و نه عقلاً وجود ندارد؛ ولی هر فعل یا قول انسان حاکی از تعظیم، تکریم غیر خدا و نیز تذلل، خضوع و خشوع در برابر غیر خدا نمی‌تواند عبادت باشد. چون بالاترین درجه خشوع و خضوع که عبارت از سجده باشد در برابر غیر خدا در قرآن نه تنها جایز شمرده شده است؛ بلکه امر و دستور الهی بر آن وجود دارد. اگر سجده از مصادیق عبادت باشد، هرگز خداوند به ملائکه دستور نمی‌داد که در برابر حضرت آدم  به سجده بیفتند و نیز شیطان نباید در اثر سجده نکردن کافر شده و ملعون درگاه الهی قرار می‌گرفت؛ بلکه بنا بر معیار و هابیت باید از موحدین به‌شمار می‌آمد و این فرشته‌ها هستند که با این عملشان کافر شده‌اند. اگر سجده از مصادیق عبادت می‌بود سجده حضرت یعقوب  و مادر و برادران حضرت یوسف  در برابر او هیچ توجیهی ندارد جز اینکه گفته شود العیاذ بالله آنها با این عملشان مشرک شده‌اند. اگر اعتقاد به تقدس غیر خدا و خشوع و تذلل در برابر آن، شرک و عبادت

می‌بود، پس تمام کسانی که طواف کعبه را انجام داده‌اند یا اعتقاد به وجوب آن در مراسم حج دارند، به دستور خداوند مشرک شده‌اند. با توجه به این ادله قرآنی و نیز روایات بی‌شماری در جواز شفاعت و توسل به غیر خداوند، برای آمرزش گناهان و با ضمیمه سیره مسلمانان از صدر اسلام تاکنون نه تنها دلیلی بر عبادت بودن مجرد خشوع و خضوع در برابر غیر خداوند و نیز شفاعت و توسل و امثال اینها نداریم؛ بلکه دلیلی بر عدم عبادت این امور وجود دارد. پس عمل به این امور نه تنها شرک و کفر را به دنبال ندارد؛ بلکه در موارد خودش امر پسندیده و تأمین‌کننده رضایت خداوند است. حتی مجرد تذلل و خشوع در برابر چیزی که اصلاً صلاحیت برای این امر را ندارد و نیز طلب شفاعت و توسل از کسی که هیچ بهره‌ای از تقدس و تقرب الهی نداشته باشد، نمی‌تواند موجب شرک در عبادت بشود. چون شرک چیزی نیست که با هر اعتقاد و عملی تحقق پیدا بکند؛ بلکه معیار اساسی در شرک و توحید چه در عبادت و چه در غیر آن، اعتقاد و عدم اعتقاد به الوهیت، ربوبیت و معبودیت غیر خدا است؛ بنابراین، این اعمال در برابر غیر خدا با اعتقاد به اینکه او خدا، معبود و پروردگار است، تبدیل به عبادت شده و شرک در عبادت را به دنبال خود می‌آورد. پس عمل خاضعانه و خاشعانه انسان وقتی می‌تواند عبادت باشد که در برابر چیزی به‌عنوان اینکه آن چیز خدا و پروردگار است، انجام بگیرد. آیت‌الله سبحانی در تعریف عبادت می‌گوید: عبادت دارای دو رکن است یکی اینکه عمل و فعل از خشوع و خضوع و تذلل برخوردار باشد و دوم اینکه این عمل در برابر کسی انجام بگیرد که اعتقاد به الوهیت و ربوبیت او وجود داشته باشد.^۱

شاخصه‌های فکری

۱. نفی هرگونه تحزب‌گرایی

اگرچه این شاخصه را می‌توان، جزء شاخصه‌های تمام گروه‌های وهابی حساب کرد؛ ولی به علت شدت عمل و کثرت استفاده‌ای که جریان جامیه از این شاخصه دارند، آن را می‌توان جزء شاخصه‌های اصلی جامیه دانست.

محمد امان الجامی ضمن ردّ هرگونه حزب‌گرایی و حزب‌سازی، این عمل را عمل

۱. سبحانی، جعفر، فی ظلال التوحید، ص ۲۲.

غیر صالح می‌داند^۱ و حزب‌گرایی را از نتایج هوی و هوس معرفی می‌کند که همیشه منجر به گسستگی و دشمنی در بلاد مسلمین می‌شود.^۲ ربیع المدخلی پا را فراتر گذاشته و این عمل را غیر شرعی می‌داند و می‌گوید: «کتاب و سنت و اجماع ما را به محبت و تقوا دعوت می‌کند، درحالی‌که حزب‌گرایی، تفرق و بدعت، خلاف این مسئله است.»^۳ وی به دو دلیل، حزب‌گرایی را غیر شرعی می‌داند، نخست به علت منشأ این عمل که هوی و هوس است و دوم به علت خاستگاه حزب‌گرایی یعنی دموکراسی که از غرب کافر برخاسته است.^۴

۲. اطاعت و سرسپردگی کامل به حکام

جامی، ولیّ امرِ مسلمین (حکام) را نه تنها صاحب امامت و رهبری در سیاست، بلکه آنان را رهبر و پیاده‌کننده احکام و شریعت نیز می‌داند و می‌گوید: «عامه مردم باید از این افراد پیروی کرده و حق را برای آنان روشن و خطای آنان را گوشزد و نصیحت کنند؛ ولی همه این اعمال باید از طریق قول لین و ایجابی باشد؛ چراکه هرچه قدر هم فاسد باشند، به فرعون نمی‌رسند که خداوند متعال امر کردند به حضرت موسی علیه السلام ﴿فقولا له قولاً لیناً﴾. وی در ادامه گوشزد می‌کند که شورش و مخالفت و شدت عمل، علیه ولیّ امرِ مسلمین از اعمال جاهلیت است و این نوع برخورد جایگاهی در اسلام ندارد.^۵

وی در کتاب دیگرش می‌نویسد:

هذه الدولة الاسلامية السعودية التي قامت في قلب الجزيرة العربية لتحكم
بالشريعة الاسلامية و تحارب جاهلية الحكم بغير ما انزل الله و جاهلية عبادة
غير الله حتى اصبحت غريبة بين دول العالم ولكنها من اعاجيب الزمن حيث
استطاعت ببركة تحكيم الشريعة تحقيق استقرار امن المنقطع النظير في دنيا
العصر الحديث حتى صارت تغبط لدى الدول التي يسمونها الدول الكبرى و
تفردت هذه الدولة بالرجوع الى المصحف الشريف في احكامه؛^۶

۱. جامی، محمد امان، مجموع الرسائل الجامی فی العقیدة و السنة، ص ۲۲۲.

۲. همان، ص ۲۲۱.

۳. مدخلی، ربیع بن هادی، جماعة واحدة لا جماعات و صراط واحد لا عشرات، گفت‌وگو با عبدالرحمن عبدالخالق، ص ۴۷.

۴. همان، ص ۴۷.

۵. جامی، محمد امان، شرح الاربعین النوویه، صوت سوم.

۶. جامی، محمد امان، مجموع رسائل الجامی فی العقیدة و السنة، ص ۲۳۴.

این دولت اسلامی سعودی که در قلب جزیره العرب بنا شده است تا به وسیله شریعت اسلامی حکومت کند و با جاهلیت حکم بغیر ما انزل الله و جاهلیت عبادت غیر خدا جدال کند، الان بین دولت‌های عالم تنها مانده است؛ ولی از عجایب این زمانه، این است که همین دولت به واسطه حکومت بر اساس شریعت و احکام اسلامی تبدیل به حکومت بی‌بدیلی شده است.... و می‌توان گفت تنها دولتی است که بر اساس قرآن کریم حکم می‌کند.

صالح الفوزان نیز که یکی از مشهورترین افراد جریان جامیه است در سخنرانی که در جمع دانشجویان ایراد کرد، می‌گوید: «آل سعود، ولی امرند و باید از آنان اطاعت کرد و تنها اگر مرتکب عملی شوند که صریح در کفر باشد، نمی‌توان از آنان پیروی کرد و نافرمانی و خروج بر ولی امر معصیت است.» وی در ادامه به جریان‌های بیداری اسلامی اشاره کرده و می‌گوید: «جریان‌های بیداری اسلامی نتیجه‌ای جز تفرقه و اختلاف نداشت. پیامدهای منفی مخالفت و قیام علیه حاکمان (در جریان بیداری اسلامی) بسیار بیشتر از فواید آن است.»

۳. جرح و تعدیل

یکی از بارزترین نشانه‌های جریان جامیه، مسئله جرح و تعدیل است، به طوری که خیل کثیری از علمای وهابی و جریان‌های مدعی سلف‌گرایی، مورد نقد این جریان قرار گرفته‌اند و همین امر سبب دشمنی جریان‌های معارض با جامیه شده است. جامی از شیعیان به روافض تعبیر می‌کند و آنان را در کنار زنداقه، قادیانه و برخی از صوفیان از دشمنان اهل سنت برمی‌شمارد.^۱

اما ربیع المدخلی این مفهوم را وسیع‌تر می‌داند و افراد زیادی را مورد نقد و جرح قرار می‌دهد، اخوان المسلمین و شخصیت‌های این جریان، مانند سید قطب، بیشترین سهم را در این رویارویی و نقدها دارند.^۲

۴. مخالفت با دموکراسی

جامی، دموکراسی را نظامی الحادی و برخاسته از جاهلیت می‌داند و معتقد است،

۱. همان، ص ۱۹۳.

۲. مدخلی، ربیع بن هادی، الحد الفاصل بین الحق و الباطل، ص ۴.

پذیرش دموکراسی و لیبرالیسم با حکومت الله و ایمان به خدا منافات و تعارض دارد.^۱ ربیع المدخلی نیز نظام دموکراسی را بدتر و خطرناک‌تر از شرک دانسته و آن را مادر تمام پلیدی‌ها می‌خواند.^۲

انشقاقات درونی جریان جامیه

۱. محمود الحداد

اولین و مهم‌ترین انشقاقی که در جریان جامیه پدید آمد، جریانی به نام حدادیه است که از حیث جرح و تعدیل که یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های جریان مادر، یعنی جامیه است، شدت عمل و سخت‌گیری بیشتری داشته تا جایی که بزرگان جریان حدادیه حکم به مبدع‌بودن برخی از بزرگان اهل حدیث، مانند نووی و ابن حجر داده‌اند.^۳ جریان حدادیه، منسوب به محمود الحداد است. وی در سال ۱۳۷۴ق در مصر متولد شده و تحصیلاتش را در دانشکده کشاورزی به پایان رساند، بعد از آن به ریاض رفته و در دانشگاه محمد بن سعود به‌عنوان حسابدار مشغول به کار می‌شود. وی در سفرهایی که به مدینه داشته با ربیع المدخلی آشنا شده که همین موضوع سبب هجرت او به مدینه می‌شود.^۴ بعد از این آشنایی او تبدیل به یکی از شاگردان و مقربین ربیع المدخلی شد که همیشه در بحث جرح و تعدیل مورد تأیید استاد خود بود. وی که در جرح و تعدیل از استاد خود جرئت و صراحت بیشتری داشته، ابن حجر العسقلانی و نووی را خارج از سلف صالح و بدعت‌گذار می‌خواند.^۵ در پی این حکم محمود الحداد، علمای وهابی به مقابله با او برخاسته و همین امر سبب برائت‌جستن ربیع المدخلی از وی و اخراجش از عربستان شد.^۶ بعد از این جدایی، عده کثیری از جریان جامیه به محمود الحداد پیوسته و فرقه حدادیه شکل می‌گیرد.

۱. جامی، محمد امان، للجزيرة العربية خصوصية فلا تثبت الديمقراطية، ص ۱۲.

2. <http://www.rabee.net/ar/articles.php?cat=11&id=285>

۳. جمعی از مؤلفان، السلفية الجامية، ص ۲۶۰.

۴. مشاری سعید، المطرفی، الجامیه فی المیزان، ص ۱۰۵.

۵. الحداد، محمود، شریط «ماذا حدث» وفي الورقات المفرغة منه، ص ۱۳-۱۲.

۶. مشاری سعید، المطرفی، الجامیه فی المیزان، ص ۱۰۶.

۲. یحیی الحجوری

یکی دیگر از فرقه‌های خارج شده از جریان جامیه، فرقه‌ای به نام حجوریه می‌باشد. وی یکی از شاگردان مهم مقبل الوادعی، مؤسس دارالحدیث دماج است. این مرکز وظیفه تبلیغ و ترویج افکار وهابی و جامیه در یمن را داشته که بعد از فوت مقبل الوادعی و به وصیت خود او ریاست آن را یحیی الحجوری به عهده می‌گیرد.^۱ یحیی الحجوری یکی از معروف‌ترین اشخاص جامیه در یمن محسوب می‌شود که همیشه از حیث علمیت و اتباع از مبانی وهابیان، مورد تأیید ربیع المدخلی بوده است.^۲ بعد از اینکه اختلافاتی در مبانی منهج وهابیت و بحث جرح و تعدیل بین یحیی الحجوری و ربیع المدخلی پدید آمد، ربیع المدخلی از یحیی الحجوری اعلام برائت کرده و او را به اتباع از فالح الحربی که یکی دیگر از جدانشدگان جریان جامیه است، متهم می‌کند.^۳ بعد از این جریان، علمای جامیه (مدخلیه) به مخالفت شدید با جریان حجوریه و یحیی الحجوری پرداختند.

۳. فوزی الاثری

فوزی الحمیدی البحرینی یکی از بزرگان جریان جامیه و مقربین ربیع المدخلی در بحرین است.

بعد از بروز اختلاف بین ربیع المدخلی و فوزی الاثری در مبانی منهجی و علی‌الخصوص بحث حقیقت ایمان، ربیع المدخلی ردیه‌هایی با عنوان «کشف اکاذیب و تحریفات و خیانات فوزی البحرینی، الموصوف زوراً بالأثری» و «البیان لما اشتمل علیه البرکان» نوشت و فوزی الاثری نیز در جواب، مقاله‌های متعددی از جمله «کشف اکاذیب و تحریفات و خیانات ربیع المدخلی، الموصوف زوراً بالعلامه» و «ذکر الأسباب، التي تمنع ربیع المدخلی من التوبة من باطله» و «ربیع المدخلی إمام في بدعة الإرجاء، فيجب التحذير منه ليلاً ونهاراً» و... منتشر کرد.^۴

۱. السلفية، امسلمة، الرحلة الأخيرة لإمام الجزيرة، ص ۴۱.

۲. مشاری سعید، المطرفی، الجامیه فی المیزان، ص ۱۳۳.

۳. همان.

۴. مشاری سعید، المطرفی، الجامیه فی المیزان، ص ۱۱۷.

۴. فالح الحربی

فالح الحربی، یکی از نزدیک‌ترین افراد به ربیع المدخلی است که سابقهٔ دوستی ۳۵ ساله دارند و تعاریف عجیبی در حق یکدیگر گفته‌اند، به طوری که فالح الحربی، کتابی در دفاع از ربیع المدخلی به نام صد العدوان الشنیع عن فضیلة العلامة الشیخ ربیع نوشته و او را عالم‌ترین فرد به منهج متسلفه خوانده است. ربیع المدخلی نیز تعاریف عجیبی در حق دوست خود، فالح الحربی داشته و می‌گوید: «هیچ کس با فالح الحربی دشمنی نمی‌کند؛ مگر اینکه اهل شر یا مبدع باشد.»^۱ ولیکن بعد از مدتی و به سبب اختلافاتی که بر سر موضوع حقیقت ایمان بین آنها پیش آمد، ربیع المدخلی کتب و مقاله‌های زیادی را در ردّ فالح الحربی نوشته و او را متهم به گمراهی و بدعت و خروج از منهج متسلفه کرده است؛^۲ از جملهٔ این آثار می‌توان به مقاله‌های «المجموع الواضح فی رد منهج وأصول فالح» و «نقد لفالح الحربی» و «أسئلة علمية موجّهة إلى فالح» اشاره کرد.

فالح الحربی نیز در ردّ ربیع المدخلی، کتاب الجواب المنیع علی الإثارة والاستفزاز والتشنیع را نوشت. همچنین او در سخنرانی‌هایش، ربیع المدخلی را شخصی دروغگو، خسیس، خیبت، دجال و وحشی معرفی می‌کند.^۳

۵. عبداللطیف باشمیل

عبداللطیف باشمیل از بزرگان جریان جامیه در جدّه عربستان سعودی و از مقربین ربیع المدخلی است که مورد تمجید محمد امان الجامی مؤسس جریان جامیه نیز قرار گرفته است. بعد از اینکه عبداللطیف باشمیل کتاب الفتح الربانی فی الرد علی أخطاء دعوة الألبانی را در نقد مبانی محمد ناصرالدین الالبانی منتشر می‌کند، ربیع المدخلی، او را متهم به پیروی از جریان حدادیه کرده و او را دروغگو خطاب می‌کند.

ربیع المدخلی کتاب إزهاق أباطیل عبداللطیف باشمیل را در ردّ وی نوشت و عبداللطیف باشمیل نیز در پاسخ، کتاب الرد علی ربیع المدخلی المرجئی، فی کذب

۱. فی الیوتیوب بعنوان: ربیع المدخلی، والله ما یطعن فی الشیخ فالح إلا مبتدع.

۲. انظر مقال: «أصول فالح الحربی الخطیرة ومآلاتها» للشیخ ربیع المدخلی.

۳. مسجل موجود فی الیوتیوب بعنوان: «فالح الحربی یصف صدیقه السابق ربیع المدخلی».

علی‌الامام محمد بن عبدالوهاب را منتشر کرد.^۱

جامیه و تشیع

محمد امان الجامی درباره سبب پیدایش شیعه می‌نویسد:

وقد انتهز هذه الفرصة، (فرصة التشيع الشيعة و الغلو في اميرالمومنين علي بن ابي طالب رضي الله عنه) يهودى الخبيث يدعى عبدالله بن وهب بن سبأ و هو من يهود الذين كانوا بصنعاء باليمن، فاخذ يوجج النار الفتنة بين المسلمين...» وی شیعه را محصول تفکرات و اقدامات عبدالله بن سبأ یهودی می‌داند و آن را ترفند یهود برای ایجاد فتنه در بین مسلمین معرفی کرده و عقاید شیعه را متأثر از اعتزال می‌داند.^۲

صالح الفوزان در تعریف مرتد می‌آورد:

«هو الذي يكفر بعد إسلامه بارتكاب ناقض من نواقض الإسلام... وكذا غلاة الشيعة الذين يدعون عليا والحسين أو غيرهما من أئمة أهل البيت الخ؛^۳ مرتد کسی است که به واسطه ارتکاب نقضی از نواقض اسلام، بعد از اسلامش، کافر شده است.» وی بعد از معرفی امثالی برای مرتد می‌گوید: مانند شیعه که اعتقاد به امامت علی و حسین و غیر از آنها را دارند. مقبل الوداعی در کتابش به صراحت شیعه را کافرتر از یهود و نصاری می‌داند و آنان را دشمن قرآن و سنت و دروغگوترین افراد نسبت به رسول الله ﷺ معرفی می‌کند.^۴

ربيع المدخلی، همچون بقیه و هابیت، شیعیان را رافضی خطاب می‌کند و دین آنان را قائم به کفر و زنادقه می‌داند.^۵

همچنین او، شیعه را به علت اعتقاد به تقیه، منافق‌ترین افراد و گروه‌ها می‌داند.^۶ وی درباره عوام شیعه می‌گوید: اگر آنان به صحابه و همسران پیامبر ﷺ بدگویی نکرده و

۱. مشاری سعید، المطرفی، الجامیه فی المیزان، ص ۱۰۸.

۲. جامی، محمد امان. مجموع رسائل الجامی فی العقیده و السنة، ص ۲۹-۲۸.

۳. الفوزان، صالح، الفقه، باب الاطعمة و احکام الصيد و الذبائح، ج ۱۸، ص ۱۱۰.

۴. الوداعی، مقبل بن هادی، الباعث علی شرح الحوادث، ص ۸.

۵. مدخلی، ربیع بن هادی، دین الروافض قائم علی الکفر و الزندقة و منهم الحوثيون الساعون فی تدمير اليمن دیناً و دنیا.

<http://www.rabee.net/ar/articles.php?cat=8&id=305>

۶. مدخلی، ربیع بن هادی، الانتصار لکتاب العزیز الجبار و لأصحاب محمد صلی الله علیه و سلم الأخیار رضي الله عنهم علی أعدائهم الأشرار، ص ۲۳۳.

قائل به تحریف قرآن نباشند، بدعت‌گذار هستند؛ ولی اگر اعتقاد به این موارد داشته باشند، مانند یهودیان و مسیحیان، کافر هستند.^۱

رحیلی نیز می‌نویسد: «ولهذا نص المحققون فی الفرق والمقالات: ان الرافضة ترجع فی نشأتها الی اليهود و أن اول من ابتدع الرفض فی الاسلام كان عبدالله بن سبأ اليهودی؛^۲ محققان بر این عقیده‌اند که منشأ روافض، یهودیت است و اولین شخصی که این فرقه را در بین مسلمین بدعت گذاشت، عبدالله بن سبأ یهودی بود.»

همچنین فلاح بن اسماعیل در کتاب العلاقة بین التشیع و التصوف می‌گوید: «يقول شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمه الله: و كان عبدالله بن سبأ شیخ الرافضة لما اظهر الاسلام، أراد أن یفسد السلام بمكره و خبثه...»^۳

ابن تیمیه می‌گوید: «عبدالله بن سبأ شیخ و بزرگ رافضه بوده و به واسطه این عمل و با مکر و خبائثی که در وی بوده، قصد فساد در بین مسلمین را داشته است.»

جامیه و امام خمینی علیه السلام

محمد امان الجامی درباره امام خمینی علیه السلام می‌نویسد:

و اسلام الخمينی لیس باسلام فی نظرنا و لا یلتقی مع اسلامنا الحق الذی انزلہ اللہ فی کتابه و فیما اوحی به خاتم رسله، محمد الصلاة والسلام و لا یلتقی معه الا فی (لفظ) فقط اما فی حقیقته و جوهره، أما فی عقیدته و کثیر من احکامه فهو فی واد و الاسلام فی واد آخر...؛ در نظر ما اسلام خمینی، اسلام نیست و با اسلام حقیقی فقط تشابه اسمی دارد و نه عقاید و نه احکامش نظیر اسلام حقیقی نیست.^۴

ربیع المدخلی نیز امام خمینی علیه السلام را طاغوت معرفی می‌کند.^۵

مقبل الوادعی نیز، امام خمینی علیه السلام را امام گمراهی معرفی کرده و کتابی با عنوان الحاد الخمينی فی ارض الحرمین در رد امام خمینی علیه السلام می‌نویسد و در کتاب دیگرش صراحتاً

۱. مدخلی، ربیع بن هادی، فتاوی فی العقیده و المنهج، ص ۳۴.

۲. الرحیلی، ابراهیم بن عامر، الانتصار للصحب والال من افتراءات السماوی الضال، ص ۳.

۳. ابن احمد، فلاح بن اسماعیل، العلاقة بین التشیع و التصوف، ص ۳۱.

۴. جامی، محمد امان، مجموع رسائل الجامی فی العقیده و السنة، ص ۳۷۲.

۵. مدخلی، ربیع بن هادی، منهج الأنبياء فی الدعوة الی الله فیة الحکمة والعقل، ص ۱۲.

امام خمینی علیه السلام را کافر می‌داند.^۱

فلاح بن اسماعیل می‌نویسد:

وان تکفیر الخمینی علی رفضه وتشیعه و غلوه فی دینه المنحرف، ایضا امر شاع وعم، فقد كتب فيه كثير من طلبه العلم فی رسائل خاصة و اجمع علما الامة الاسلامیة علی تکفیره فی المؤتمر الاسلامی فی العام الثالث المعقود بمكة المكرمة فی صفر ۱۴۰۸ هـ...؛ همچنین تکفیر خمینی به علت رفض و تشیع و غلوی که در دین منحرفش داشته است، سخنی شایع و معروف است و کتب فراوانی هم در این باره نوشته شده و علمای امت اسلامی نیز بر این موضوع اجماع دارند و آن را در سال ۱۴۰۸ ق در کنگره اسلامی اعلام کرده‌اند.^۲

وی در ادامه می‌گوید:

هذا ليست خاصة بالخمینی وحده، بل هی من اصول مذهب الشيعة والرافضة قديما وحديثا، فالخمینی لم ینفرد بها، بل هذا دینه و دین الشيعة قاطبة، فالحكم بالتکفیر یعمهم و ليس خاصا به وحده...؛ این امر فقط مختص به خمینی نیست؛ بلکه اصلی از اصول شیعه و روافض است و دین خمینی و قاطبه شیعه بر آن استوار است و حکم به تکفیر شامل همه آنها می‌شود.

گستره جغرافیایی

همان‌طور که بیان شد به علت شاخصه‌های خاص این جریان و حمایت‌های بی‌بدیل حکام عربی، این جریان، نفوذ بسیاری در کشورهای حوزه خلیج فارس داشته است. از مهم‌ترین اشخاص و کشورهای تحت نفوذ این جریان می‌توان از محمد سعید رسلان (مصر) عبدالله الفارسی، فلاح السماعیل مندکار، محمد العنجری، حمد العثمان، سالم الطویل، عدنان عبدالقادر، محمود الحمود (کویت) عبدالله السبت (امارات) عبدالمالک بن احمد الرمضانی (الجزائر) محمد بن عبدالرحمن المغراوی (مراکش) علی الحلبي، سلیم الهلالی، مشهور حسن و سعد الحصین (امارات) نام برد.

۱. الوادعی، مقبل بن هادی، تحفة المجیب علی أسئلة الحاضر والغریب، ص ۳۳۰.

۲. ابن احمد، فلاح بن اسماعیل، العلاقة بین التشیع و التصوف، ص ۱۷۰.

نتیجه‌گیری

با بررسی جریان جامیه و شاخصه‌های آن پی می‌بریم که این جریان به علت شاخصه‌های خود، مانند دفاع از حاکمیت و حرام‌دانستن خروج بر حاکم مورد توجه حکام کشورهای منطقه بوده و برخی از این کشورها از این جریان حمایت و فرصت تبلیغ داده‌اند.

اما باید گفت که این جریان، جریانی کاملاً تکفیری و خطری بالقوه برای کشورهای منطقه محسوب می‌شود و با بررسی حوادثی که در لیبی، تونس و یمن اتفاق افتاده می‌توان نتیجه گرفت که جامی‌ها در کشورهای تحت نفوذشان به‌عنوان ستون پنجم ولی امر خود، یعنی آل سعود عمل می‌کنند و هرگاه آنها دستور بدهند وارد فاز مسلحانه و نظامی می‌شوند. این جریان مواضع تنیدی نسبت به امام خمینی علیه السلام دارند و ایشان را کافر و باطل معرفی می‌کنند، همچنین جامیه، نظام اسلامی را باطل و حکم به کفر شیعیان می‌دهند؛ بنابراین باید به‌طور جد از گسترش و تبلیغ این جریان در کشور جلوگیری کرد و فرصت ضربه‌زدن را از آنها گرفت.

منابع

١. جامى، محمد امان، للجزيرة العربية خصوصية فلا تثبت الديمقراطية، بى نا: بى جا، بى تا.
٢. جمعى از مؤلفان، اطلس وهابيت و جريان هاى تكفيرى - سعودى، قم: المركز الاسلامى، ١٤٣٩ق.
٣. جمعى از مؤلفان، الجامع فى الرد على الجامية، بى نا: بى جا، ١٤٢٤ق.
٤. جمعى از مؤلفان، عبدالغنى عماد، الحركات الاسلامية فى الوطن العربى، بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، ٢٠١٣م.
٥. جمعى از مؤلفان، عقيدة الطاعة و تبديع المختلف السلفية الجامية، دبی: المسبار، چاپ اول، ٢٠١٢م.
٦. الرئيس، عبدالعزيز بن ريس، الجامية و الوهابية و الحشوية، القاب تنفيرية، بى نا: بى جا، ١٤٢٦ق.
٧. زبىدى، عمر ابراهيم، الفسيفساء السعودية، بيروت: الدار العربية للموسوعات، چاپ اول، ١٤٣٢ق.
٨. لاکروا، استیوان، زمن الصحوة، بيروت: الشبكة العربية، چاپ اول، ٢٠١٢م.
٩. مدخلی، ربیع بن هادی، الروافض بین تقدیس المشاهدو تخريب المساجد، قاهره: دار المنهاج، چاپ اول، ١٤٣٢ق.
١٠. مدخلی، ربیع بن هادی، الفرقة الناجية اصولها و عقائدها، ميراث النبوى، بى جا، چاپ اول.
١١. مدخلی، ربیع بن هادی، جماعة واحدة لا جماعات و صراط واحد لا عشرات، بى نا: بى جا، بى تا.
١٢. مدخلی، ربیع بن هادی، فتاوى فى العقيدة و المنهج، قاهره: دار المنهاج، چاپ اول، ١٤٣٣ق.
١٣. مشارى سعيد، المطرفى، الجامية فى الميزان، دارالنور المبین، ١٤٤٠ق.
١٤. مشوح، خالد، التيارات الدينية فى السعودية، رياض: مركز الدين و السياسة للدراسات، چاپ دوم، ٢٠١٢م.
١٥. المقدسى، ابو محمد، تحذير البرية من ضلالات الفرقة الجامية والمدخلية، سايت منبر التوحيد و الجهاد.
١٦. المولى، سعود، الجماعات الاسلامية و العنف، دبی: المسبار، ٢٠١٢م.

